

Manus, version 15 maj 2020, till ett efterord som ska ingå i en kommande bok på Stockholmia förlag, Att forma en ny tid. Borgerliga kvinnor i Stockholm kring 1900 - en kollektivbiografi (prel. titel), redigerad av Boel Englund och Agneta Linné och författad av dessa två samt Ingrid Heyman, Kerstin Skog-Östlin och Eva Trotzig.

Efterord: Kollektiv forskning och forskning om kollektiv

Donald Broady

Att forska kollektivt

Att den här boken är ett kollektivt arbete framgår redan av att författarna skrivit den tillsammans.

Att det blivit en monografi och ingen antologi är ganska ovanligt. När humanvetare med delvis olika specialiteter samverkar i ett bokprojekt brukar de skriva var sitt kapitel. Så icke i detta fall. Inom ramen för sitt gemensamma intresse för de stockholmskvinnor som klev ut i offentligheten kring sekelskiftet 1900 har var och en av bokens författare under många år i sin egen forskning riktat sökarmen mot någon eller några särskilda grupperingar: skribenterna, de politiskt verksamma, de pedagogiska förnyarna, de religiöst engagerade, pionjärerna inom hälso- och socialvården, filantroperna och så vidare. Nu har författarna gemensamt knådat varje tanke, varje stycke och snart sagt varenda mening.

Värdet av kollektivt vetenskapligt arbete där man tänker tillsammans och gör gemensamt bruk av insamlade data och andra resurser har devalverats under de senaste decennierna i takt med att allt mer vikt lagts vid individuell karriärplanering och inte minst elaborerade publiceringsstrategier. Dagens meriteringssystem, formella rankningar och informella hierarkier innebär att det egentligen inte är forskningsarbetet som bedöms utan output i form av antal pek och paperpresentationer vid konferenser eller antal publiceringar och citeringar i högrankade och gärna amerikanska tidskrifter.

Detta är en ganska ny ordning. Under professorsväldets epok premierades arbetskapacitet, lojalitet, familjebakgrund, sociala kontakter, det vill säga förmåga att bidra till den gemensamma verksamheten under professorns egid (en ordning som vi inte har anledning att önska tillbaka men den illustrerar skillnaden gentemot dagens individualisering). Och jag minns hur det uppfattades som muckraking när Bruno Latour och andra vetenskapsociologer för fyrtio år sedan i sina empiriska studier av livet i laboratorierna avslöjade det skandalösa förhållandet att somliga forskare i stället för att först forska och sedan rapportera resultat startar med en kalkyl över profitabla publiceringsmöjligheter vilken fick avgöra inriktningen på nästa forskningsprojekt. I dag uppfattas en dylik egennyttig hållning inte som föraktlig utan som naturlig och till och med berömvärd. Inte i mina ögon, dock. Institutioner och forskargrupper som fungerar som egenföretagarhotell erbjuder mager intellektuell jordmån.

Det är svårt att föreställa sig att någon liknande den inflytelserike franske matematikern Nicolas Bourbaki skulle kunna dyka upp i dag. Denne har från och med slutet av 1930-talet och fram till nyligen publicerat sina landvinningar i en lång rad böcker och småtryck under samlingstiteln *Éléments de mathématique*. Nicolas Bourbaki var ett påhitt. Bakom pseudonymen har dolt sig ett matematikerkollektiv av skiftande sammansättning som delat övertygelsen att matematiken inte ska vara en individuell angelägenhet.

För den franska universitetssociologins utveckling har flera stora kollektiva forskningsmiljöer varit betydelsefulla. Den första generationen durkheimianer bestod utöver mästaren själv av några med honom jämnåriga samt en stor skara ynglingar, flertalet före detta elever vid *École Normale Supérieure* vid rue d'Ulm i Paris. Efter flytten till Paris 1902 var familjen Durkheims lägenhet på 260, Rue Saint-Jacques en sambandscentral. Nuförtiden är vi så präglade av individcentreringen att vi tenderar att bortse från de kollektiva inslagen i en forskningsgemenskap som denna. Handböckerna flödar över av påståenden i stil med "Enligt Durkheim...", "Durkheim menar...", medan durkheimianernas forskningspraktik omfattade fler. Ofantliga mängder manuskript cirkulerade och bearbetades i kretsen av medarbetare. Sentida sociologihistoriker har tvingats till mödosamt filologiskt arbete i arkiven för att ta reda på vem som bidrog med vad.

Framemot mitten av 1960-talet växte en lika kollektiv och ännu större forskningsmiljö fram kring *Centre de sociologie européenne* i Paris som Pierre Bourdieu då tog över. Även i detta fall ger ett individcentrerat perspektiv en förvrängd bild av forskningspraktiken. De stora verken med namnet Bourdieu på titelsidan hade inte varit möjliga utan medverkan från talrika medarbetare och doktorander – *Homo academicus* (1984) inte utan flera decenniers insamlande och analyser av material om det parisiska akademiska fältet, och *Les règles de l'art* (1992) inte utan trettio års förberedelsearbete, i synnerhet i form av Bourdieus seminarium under 1960- och 1970-talen vid *École Normale Supérieure* där talrika delundersökningar, studentuppsatser och avhandlingsmanus om fransk litteratur och konst under 1800-talet presenterades och penetrerades. Bourdieus mäktiga syntetiska framställning av sambanden mellan elitutbildningar och maktfältet i Frankrike, *La noblesse d'État* (1989), byggde till stora delar på en rad studier som han under ett kvartssekel genomfört tillsammans med Monique de Saint Martin. Hon kunde gott ha angivits som medförfattare till boken.

Det sagda förringar inte Bourdieus insatser. Han var förvisso en formidabel forskare men inte minst i sin egenskap av forskningsledare. Hundratals medverkande i Frankrike och efterhand utomlands bidrog till det gemensamma forskningsprogrammet. Jag räknade en gång till att han hade sex sekreterare. Durkheim drev ett familjeföretag, Bourdieu en koncern. Därför kan det vara förhastat att tolka ordalydelsen i en bok eller artikel med Bourdieu som författare i termer av "enligt Bourdieu...". Och omvänt, Bourdieu tänkte ut och skrev åtskilligt i böcker och artiklar publicerade av andra. Han var en enastående läsare. De manuskript som medarbetarna och studenterna försåg honom med var vid återlämnandet ofta fullklottrade med handskrivna kommentarer och ändringsförslag.

Ett uppenbart socialt dilemma i en sådan forskningsmiljö är att de symboliska tillgångarna ackumuleras kollektivt medan vinsterna – erkännandet, berömmelsen – inhöstas individuellt och framför allt av ledargestalten. Vid Bourdieus center försökte man, med begränsad framgång, att på anständigt vis hantera fördelningen av det symboliska kapitalet. Bourdieu betraktade detta problem som sociologiskt intressant och skrev under många år på ett aldrig fullbordat manuskript

om ett annat kollektiv där samma problem hade gjort sig gällande, Édouard Manets målarskola, och gav en omfattande föreläsningsserie om saken vid Collège de France 1998–2000 (postumt utgiven 2013).

Arbetsättet vid Bourdieus center torde te sig främmande för ett utpräglat individcentrerat forskarsamhälle, vilket kan vara en delförklaring till den anglosaxiska Bourdieureceptionen i vilken hans och medarbetarnas empiriska arbeten rönt ringa uppmärksamhet. Där har man i regel nöjt sig med en snäv uppsättning lösryckta programmatiska utsagor, begreppsdefinitioner och "teoretiska" passager ur skrifter med Bourdieus namn på titelsidan.

Från Bourdieu & Co har författarna till denna bok hämtat inte bara forskningsverktyg utan även direkt eller indirekt förkärleken för ett kollektivt, kumulativt och långsiktigt arbetssätt (dock utan den hierarkiska befälsordning som präglar det franska akademiska livet). De flesta har besökt Bourdieus center och framför allt har de från allra första början tillhört kärntruppen i ett i hög grad bourdieusianskt forskningsprojekt som vår forskningsgrupp startade mot slutet av 1990-talet och varifrån denna volym är den senaste och möjligen sista utlöparen.

Projektet

Projektets namn var "Formering för offentlighet – en kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880–1920". Det blev ovanligt långlivat. Utan särskild finansiering hade vi startat så smått redan ett par år innan Riksbankens Jubileumsfond 1999 beviljade vår ansökan, och när RJ:s generösa bidrag upphörde efter en sjuårsperiod följde diverse fortsättningsprojekt. Som läsaren av denna bok förstått har somliga av de gamla medarbetarna ännu inte givit upp.

Efter det att vi startat blev vi medvetna om att några andra projekt med liknande inriktning redan pågick. De största var "Genus, medborgarskap och offentlig politik", under ledning av ekonomhistorikern Ulla Wikander och historikern Christina Florin och "Det vidgade rummet. Kvinnors väg ut i offentligheten ca 1880–1940" under ledning av historikerna Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterberg. Dessa jämte vårt eget skulle bli tre systerprojekt som utväxlade idéer, bjöd in varandra till sammankomster och ordnade konferenser. Dessutom kom vi i kontakt med andra forskare med varierande institutionell och disciplinär hemvist som börjat gripit sig an samma utsnitt ur historien och utnyttjade liknande källmaterial.

Samröret över disciplinränderna kom också att präglade vår egen projektgrupp. Den bestod från början enbart av samhällsvetare, däribland författarna till denna bok, men utökades med representanter för historia (Christina Florin, Inger Hammar och Lovisa af Petersens), litteraturvetenskap (Lena Kåreland) och matematik (Sverker Lundin).

Att tänka och arbeta tillsammans är roligt. Projektets sammankomster var frekventa och ibland förlagda till miljöer av historisk betydelse, alltifrån bevarade borgerliga Östermalmsväningar till Otto Salomons Nääs och Ellen Keys Strand. I Stockholm företog vi stadsvandringar bland skol- och seminariebyggnader och andra bland förra sekelskiftets mötesplatser.

Denna bok är ett resultat av att några av forskarna återsamlats, grävt fram nytt material och fördjupat analyserna.

Prosopografien

Grunden för projektarbetet var den prosopografi vi skapade gemensamt.

En prosopografi är grovt sagt ett slags kollektivbiografi. Under antiken menades med prosopografi en litterär genre, samlingar av korta levnadsteckningar över krigsherrar, tänkare, konstnärer eller andra märkesmän. När historieskrivning blev en vetenskap i modern mening utvecklade dess företrädare sin egen definition av vad en prosopografi är, nämligen en sammanställning av de uppgifter i ett visst slag av källmaterial som kan knytas till individer, som regel många till antalet. Den mest kända historiska prosopografien är *Prosopographia Imperii Romani*, initierad 1874 av Preussiska Vetenskapsakademien i Berlin med Theodor Mommsen som primus motor. Ambitionen var att ur källorna – latinska och grekiska inskriptioner, papyrus, mynt – extrahera fram information om individer inom Romerska rikets ledarskikt under kejsartiden fram till cirka 300 e. Kr. En personuppgiftskatalog av gigantiska mått; det första bandet av den nu aktuella andra upplagan utkom 1933, det avslutande bandet 2015. En annan berömd prosopografi är *Prosopographia Ptolemaica* i Leuven, ursprungligen en förteckning över varenda innevånare i Egypten under de trehundra åren närmast f. Kr som kan påträffas i någon källa. En tredje innefattar information om invånare i det bysantinska riket och här har det viktigaste källmaterialet bestått av sigill. Ytterligare ett exempel är projektet vid King's College i London om i källorna förekommande individer inom the Church of England 1540–1835, från biskoparna över lekmännen till skolmästarna.

I vår forskningsgrupp hade vi sedan begynnelsen under senare hälften av 1980-talet gjort flitigt bruk av prosopografisk metod i en rad projekt och avhandlingsarbeten. I våra kontakter och utbyten med i synnerhet prosopografispecialisterna bland historikerna vid King's College i London, den då ledande miljön på området, gjorde precisionen i deras arbete intryck på oss. Deras ansträngningar att penetrera och fastställa graden (uttryckt i siffervärden, med decimaler) av säkerhet och osäkerhet hos alternativa tolkningar av omnämmandet av en person i någon kvarleva kontrasterade mot sociologers vid en jämförelse lättsinniga umgänge med källor.

Samtidigt blev skillnaden uppenbar mellan historikernas och våra syften. För prosopograferna bland historikerna var sammanställningen av uppgifter om individer en slutprodukt. Den skulle vara så fullständig och tillförlitlig som möjligt. Vår sociologiska variant av prosopografisk metod var inspirerat av pågående forskning vid Bourdieus center. Förslagsvis kan metoden kallas geometrisk prosopografi, i analogi med den numer vanliga benämningen geometrisk dataanalys (GDA) på en familj av tekniker lämpade för hantering av bland annat prosopografiska data. Här är personuppgifterna ett medel och inget slutmål. Avsikten är finna indikatorer på egenskaper och i synnerhet erkända tillgångar (kapital, med Bourdieus term) som individer besitter i avsikt att konstruera rum eller rymder (fr. *espaces*) vilkas struktur definieras av hur dessa olika arter av kapital är fördelade.

Som underlag för geometriska dataanalyser men även nätverksanalyser och andra bearbetningar och för att överblicka och resonera om vårt material skapade vi ett antal databaser för gemensamt bruk. De centrala är publikt tillgängliga på webben.

Viktigast har ända fram till dags dato varit en databas med synnerligen rikhaltiga uppgifter om 101 kvinnor (ungefärligen motsvarande persongalleriet i denna bok) av särskild betydelse för samhällsutvecklingen. Inledningsvis koncentrerade vi oss på områdena utbildning, skriftställer, vård och filantropi. Källorna var de gängse inom personhistorisk forskning såsom korrespondens, dagböcker, bouppteckningar, matriklar, memoarer, föreningshandlingar. För var och en av de 101 kvinnorna sammanställde vi ett slags hårt strukturerad minibiografi som vi kallade "kapitalbeskrivning" eftersom syftet var att fånga in deras erkända tillgångar (kapital) av olika art, allt från plats i syskonskaran och faderns och moderns och andra nära släktingars sociala positioner till utlandsvistelser och kontakter med kungahuset. Sammantaget hundratals uppgifter om varje kvinna, så långt som möjligt samma slags uppgifter om var och en.

I en annan prosopografisk databas stoppade vi in information om cirka 2 500 kvinnor, även här så långt som möjligt samma slags uppgifter om var och en. Vi nöjde oss med ganska få och lätt tillgängliga uppgifter. Somligt hade vi noterat i samband med botaniserandet i opublicerat arkivmaterial men i stor utsträckning litade vi till litteratur som Walborg Hedberg & Louise Arosenius, Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden från 1914 och Nils Styrbjörn Lundström, Svenska kvinnor i offentlig verksamhet från 1924, samt publicerade matriklar, medlemsförteckningar och verksamhetsberättelserna från olika föreningar och liknande. Kjell Östberg lät oss utnyttja hans register över 1 644 kvinnor relaterade till föreningstillhörighet. Vidare satte vi samman mindre databaser med information om exempelvis medlemmar och styrelseledamöter i föreningar som Fredrika Bremer-förbundet, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, samt elever och lärare vid Högre lärarinneseminariet.

Syftet med dessa bestyr var inte bara att hålla ordning på materialet. Vi hade tagit intryck av tumregeln som gällde vid Bourdieus center att man sällan finner de sociologiska förklaringarna till vad som händer på ett ställe genom att studera vad som händer på just det stället. Det har visat sig vara en god idé att helst så tidigt som möjligt i forskningsarbetet skaffa sig en åtminstone preliminär uppfattning om var det man undersöker – i vårt fall kvinnornas positioner, jämte föreningar, mötesplatser, skolor, seminarier – är lokaliserat på den större sociala kartan.

Vissa saker kunde lätt utläsas ur källmaterialet utan att sociala kartor behövdes. Att Högre lärarinneseminariet var en central mötesplats där livslånga kontakter skapades och underhölls blev uppenbart när våra minibiografier började ta form. Annat kunde visas med enkla nätverksanalysprogram som omvandlade informationen i våra databaser till spindelnätsliknande diagram där räta linjer förband individer som hade samband med varandra. Men den mänskliga hjärnan mår inte med att upptäcka alla intressanta mönster i så omfattande material. Avancerade tekniker som geometrisk dataanalys behövdes. Utan att gå in på teknikaliteter vill jag nämna att tack vare att kapitalbeskrivningarna försågs med märkning enligt riktlinjerna från Text Encoding Initiativet (TEI) kunde de brukas som "flata databaser" i det slaget av analyser. Monica Langerth Zetterman som genomförde grovjobbet har redogjort för tillvägagångssättet i sin avhandling *Innehållsdesign: Principer, metoder och verktyg samt tillämpningar inom utbildningshistorisk forskning och undervisning*, Uppsala 2008.

Upprinnelsen till projektet Formering för offentlighet

Jag skiftar nu perspektiv. Det följande handlar om min egen väg till projektet Formering för offentlighet och mina funderingar nu drygt trettio år efteråt. Därmed sagt att historieskrivningen

blir ensidig. Andra bland projektmedarbetarna kom från andra håll och hade andra bevekelsegrunder.

För egen del var jag inledningsvis inte mer intresserad av radikala kvinnor ur borgerliga miljöer i Stockholm kring sekelskiftet 1900 än av resten av mänskligheten. Jag hade sedan början av 1980-talet tagit intryck av det slags historiskt inriktad utbildnings- och kultursociologi som då odlades vid Bourdieus center för europeisk sociologi och ville pröva forskningsverktygen i empiriska undersökningar på svenska botten. De första prosopografiska projekten som Mikael Palme och jag genomförde under senare hälften av 1980-talet handlade om universitetsstudenter och gymnasieelever. De närmast följande åren vidgades forskningsområdena och projekten och medarbetarna blev fler men det dröjde innan frågor om kön framstod som särskilt relevanta. Därtill bidrog nog min (några av doktoranderna var mer öppensinnade) skepsis gentemot det som vid den tiden hette kvinnoforskning.

Dåtida feministers behov av "förmödrar" var stort. Jag tyckte att många av studierna blev tandlösa på grund av det på förhand uppställda syftet att påvisa att det bland filosofer, konstnärer, författare, forskare existerat briljanta kvinnor förbisedda i sin samtid och/eller glömda av eftervärlden. Som jag såg saken var ivern att tillerkänna kvinnor deras rättmätiga plats inom olika fält begriplig som politisk strategi men ett hinder för fruktbar analys av samma fält. Värdehierarkierna och kriterierna för inträde och konsekration gjordes inte till forskningsobjekt. De undersöktes inte på allvar så länge huvudsaken var att lyfta fram kvinnor som förvägrats den upphöjelse vilken de enligt dessa förgivettagna kriterier varit värda.

Man nöjde sig med att i ett eller annat befintligt panteon, låt säga i den etablerade litteraturhistorien, baxa in några marmorbyster föreställande kvinnor vid sidan av alla manliga. Jag påmindes för ett par år sedan om denna kvinnoforskningens "kompensatoriska" fas, i samband med den pampiga ceremonin i Paris i januari 2018 då Simone Veil – överlevare från förintelsen, prominent fransk politiker och EU-parlamentariker – gravsattes i Panthéon som den femte kvinnan bland sjuttiofem manliga nationella hjältar. Portikens förgyllda skrift "Aux grandes hommes la patrie reconnaissante" (ungefär: till stora män från ett tacksamt fädernesland) ovan de gigantiska korintiska kolonnerna ändrades inte.

Dessutom präglades delar av den dåtida kvinnoforskningen av amerikansk "variabelsociologi" för att tala med Bourdieu, alltså förhandsantaganden om att någon eller några få egenskaper hos människor låter sig analyseras isolerade från andra egenskaper och tillskrivas utslagsgivande betydelse. I detta fall kön, senare tillkom som bekant ras eller etnicitet, sexuell identitet, funktionshinder etcetera. Inom andra amerikaniserade traditioner kunde variablerna vara andra – socialgruppstillhörighet, politisk uppfattning, begåvning, skolframgång – men metodiken var ensartad: att separera ut ett fåtal variabler och fastställa deras korrelationer med varandra.

Vid Bourdieus center hade vi lärt vikten av att sociologiskt arbete bedrivs så förutsättningslöst som möjligt. Egenskaper får sin verkan i kombination med andra egenskaper inom ramen för något slags fält eller rum definierat av fördelningen av alla socialt relevanta egenskaper. Tag våra pionjärv kvinnor som exempel. Att påvisa statistiska samband mellan kvinnligt kön, uppväxt i något slags socialgrupp 1 och så vidare förklarar inte värst mycket eftersom dessa egenskaper inte är fasta entiteter utan får sin särprägel i kombination med andra egenskaper. Socialt ursprung i högborgerligheten var inte ett och detsamma utan blev olika saker för den kvinna som odlade kontakter med kungahuset, den som var förankrad i den radikala liberalteologin eller den

kosmopolitiskt sinnade som ofta besökte Berlin och Paris. Följaktligen brukar man inom Bourdieu-traditionen när man konstruerar strukturen hos ett fält eller ett rum undvika att ta med uppgifter om det man är allra mest intresserad av, låt säga kön. Genom att i stället i efterhand lokalisera kvinnors och mäns positioner i en struktur som är upprättad med hjälp av information om annat än kön har man bättre möjligheter att förstå kvinnornas villkor – inte minst innebörden av att vara kvinna i av män dominerade sammanhang – än om man kortslutit analysen genom att från början spika fast att könsfaktorn ska få styra utfallet.

Det verkade som om fältbegreppet inte räckte till

Att pröva möjligheterna hos forskningsprogrammet som Bourdieu och hans medarbetare lagt grunden till innebar förstås också att ta ställning till dess begränsningar. En begränsning blev jag varse när jag något senfärdigt började ta del av resultat från den pågående historieforskningen om gemenskaper bestående av intellektuella kvinnor för hundra år sedan. Här tog det emot att använda den krigiska metaforik – vapenskramlet, de fientliga härarna som står mot varandra, bastionerna som belägras och erövrar, och i stridens mitt ständigt dessa pretendenter vilkas enda trängtan är att besegra fursten och ta hans plats – som hade fallit sig så naturlig för Bourdieus och hans medarbetare i deras analyser av franska intellektuella fält. Studierna av tidens kvinnliga nätverk och kottierier pekar på andra sätt att leva som intellektuell. Att vinna väninnornas sympati kunde vara mer angeläget än att hemföra segrar i bataljer om erkännande och auktoritet.

Jag började tänka i dessa banor för första gången i maj 1993 i samband med en seminariedag som litteraturvetaren Birgitta Holm ordnade vid Centrum för kvinnoforskning på Östra Ågatan i Uppsala i Uppsala. Jag hade bjudits in som kommentator och i förväg läst den tjocka bunt manus som skulle ventileras, författade av medarbetare i Birgittas projekt "Kottierier och kön. Kulturella nätverk och den skapande processen". Det stod klart att här var ambitionen inte att rädda enskilda intellektuella märkeskvinnor undan glömskan utan att förstå de historiska och sociala sammanhang där dessa varit verksamma, sammanhang som föreföll fjärran från intellektuella konkurrensfält eller stridsfält av den art som varit föremål för undersökningarna vid Bourdieus center från och med åren kring 1970.

Situationen blev lite paradoxal. Jag förväntades bidra med förslag på hur metoder och tekniker från Bourdieus & Co:s undersökningar av intellektuella fält eventuellt skulle kunna tillämpas. Det var skälet till att jag anlätats som kommentator. I stället tvangs jag konstatera att fältbegreppet så som jag var van att använda det dög dåligt i studier av det slags kvinnliga gemenskaper som seminariedeltagarna utforskade.

En andra impuls till att ifrågasätta fältbegreppets användbarhet kom inifrån vår forskningsgrupp i Stockholm. Där hade vid mitten av 1990-talet ett antal projekt och avhandlingsarbeten kommit igång som mest handlade om mer nutida förhållanden och utan att särskild vikt fästes vid aktörernas kön men som alla innefattade ganska ambitiösa historiska bakgrundsteckningar. Vi var som sagt inspirerade av historisk sociologi av den art som odlades vid Bourdieus center. Nutida maktförhållanden ska förstås som resultatet av hur strider längre tillbaka i tiden avlöpt. Det var slående att ideligen ständigt samma kvinnor verksamma under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal påträffades i arkivmaterialet. De dök i egenskap av föregångskvinnor upp vilket än ämnet för projektet eller avhandlingsarbetet var, allt från skolans utveckling och musikundervisning till sjuksköterskeprofessionen, textilhantverk och mode, det litterära fältet eller kyrkliga

gemenskaper. Vi häpnade över att var och en av dem agerat på så många fronter samtidigt. Hur hann de med?

Ett fält i Bourdieus mening är ett område befolkat av specialister, en avskild hierarkiserad värld definierad av sin egen art av "fältspecifikt kapital". Sålunda präglas litteraturens fält av fördelningen av litterärt kapital, det vill säga renommé som författare, kritiker, förläggare, litteraturhistoriker. Undersökningar av fält brukar ta fasta på hur individer och grupper samlar på sig erkända tillgångar – med Bourdieus vokabulär: olika arter av kapital – som ger dem tillträde till olika positioner inom fältet och orienterar dem mot olika läger som bekämpar eller åtminstone förhåller sig till varandra. Men pionjärkvinnorna vid sekelskiftet 1900 var inga specialister. De hade agerat inom ett brett spektrum av både etablerade fält (politikens, vårdens, filantropins, litteraturens) och nya framväxande fält (reformpedagogiken, liberalteologin) och därtill på mer amorfa områden i avsaknad av den slutenhet och självtillräcklighet ("autonomi" är den sociologiska termen) som kännetecknar fält i Bourdieus mening. Fältperspektivet tycktes inte räcka till för att fånga betingelserna för deras insatser och strategier vilka blir begripliga endast om man tar hänsyn till de nätverk och personliga band som förenade dem. Denna insikt fick betydelse när vi, med en avgränsning till Stockholm, samlade in material om förra sekelskiftets märkeskvinnor och den kulturellt och intellektuellt livaktiga borgerlighet som de tillhörde. De var väninnor eller konkurrenter och deras vägar korsades oupphörligen i sällskapslivet och vid kulturella evenemang, i politiska eller filantropiska sammanslutningar och i yrkeslivet. När vi ritade kartor över var de bodde insåg vi att de ofta passerade varandras portar i kvarteren kring Humlegården.

Ställd inför problemet att fältbegreppet föreföll att inte räcka till i sammanhang som de nämnda, föreställde jag mig att det fanns två vägar att gå. Att antingen acceptera att vi nått en gräns där det inte längre duger och måste ersättas med forskningsverktyg hämtade från nätverksanalysen, socialpsykologin eller annat håll. Från genusteori, föreslog några av medarbetarna. Eller också att undersöka om även dessa kvinnliga intellektuella nätverk präglades av fälteffekter, dock med ursprung inte i de större politiska, litterära, konstnärliga, vetenskapliga fälten utan i den ordning – prestigehierarkierna, polariteterna – som rådde i enkönade kretsar av kvinnliga intellektuella engagerade i sådant som kvinnostriden eller rösträttskampen.

Det här vägvalet är en kärnfråga när det gäller användbarheten hos Bourdieus begrepp och metoder. Kort sagt: sociologi i Bourdieus anda gör anspråk på att säga något generellt om dominansförhållanden. Forskningsverktygen – begrepp som kapital och fält, metoder som prosopografi, tekniker som geometrisk dataanalys – är desamma i studierna av hur överklassen dominerar de lägre samhällsklasserna, metropolerna provinsen, erkända författare obemärkta författare, den franska statsapparaten nordafrikanska immigranter, amerikansk sociologi europeisk – eller män kvinnor. En fråga som jag, oftast utan att få klara besked, brukade ställa till feminister var om de ansåg särskilda forskningsverktyg nödvändiga i undersökningar av det särskilda slags dominans som grundas på relationerna mellan könen. Att Bourdieus och hans medarbetares svar var nej framgår av hur forskningen vid deras center bedrevs. Jag höll med.

Jag hade minnesvärda meningsutbyten med Birgitta Holm som svarade ett tydligt ja på frågan. Den dominans som grundas på kön är av alldeles särskilt slag och måste utforskas på särskilt vis, hävdade Birgitta. Bland annat för att kvinnor föder barn. Att mitt förslag i april 1993 att vi tillsammans skulle försöka få till stånd en studie av kvinnors nätverk i Stockholm kring

sekelskiftet 1900 inte realiserades då berodde nog delvis på våra delade meningar i denna fråga. Så här formulerade Birgitta sig i skrift några år senare:

"Kön uppfattas [av Bourdieu] som en del av det sociala fältet, en rörlig konstruktion med en närmast oändlig förmåga till variation ifråga om innebörd och värde. Det som resulterar ur en sådan uppfattning är en envägsmodell: det sociala fältet är den genererande och strukturerande kraften. Möjligheten för kön att rymma en delvis egen dynamik blir svår att tänka sig. Modellen utsluter m a o en dialektik: att kön utifrån en viss egendynamik kan ha avgörande inverkan på det sociala fältet.

(Birgitta Holm, "Kotterier och kön. Försök till teoretisk modell", s. 35-42 i Kotterier och kön. Rapport 4, Uppsala 1996)

Frågeställningen är förstås inte begränsad till relationen mellan Bourdieu-traditionen och kvinnoforskningen. Den handlar om den mer allmänna motsättning som inom europeisk sociologi under 1900-talets sista tredjedel förkroppsligades av Pierre Bourdieu och Niklas Luhmann. Å ena sidan tanken att samhällen (åtminstone de som inte alltför mycket skiljer sig från de västerländska) är hopskruvade på så vis att centrala dominansmekanismer är generella och påträffas överallt vadhelst vi undersöker, från migration till kroppsideal. Vare sig vi utforskar den manliga dominansen, överklassens makt över de lägre samhällsklasserna eller de urbana eliternas över lantisarna kan vi med fördel göra bruk av, låt säga, durkheimianernas begrepp kollektiva representationer, Bourdieus begrepp kapital eller Norberts Elias begrepp figurationer – universalverktyg i studiet av varje slags samhällelig dominans (med ett annat språkbruk: maktförhållanden). Å andra sidan finns uppfattningen att olikartade verktygsåldor och tillvägagångssätt krävs i undersökningar av exempelvis kvinnors underordning eller de specifika maktrelationerna som är knutna till ekonomiskt definierade sociala klasser, till ras och etnicitet, till sexuell identitet, till förhållandet mellan människor och djur eller vad det nu kan röra sig om.

Fältbegreppet under luppen

Länge tänkte jag att en "additiv" forskningsstrategi vore det bästa för ett projekt som Formering för offentlighet. Fältanalys för sig och analys av personliga nätverk för sig. Därmed kunde vi täcka in å ena sidan kvinnornas positioner i de sammanhang där de rörde sig och som de delvis själva skapade, jämte relationerna till de större etablerade fälten såsom politikens, teologins, vårdens, filantropins, pedagogikens, å andra sidan de personliga relationerna inom och mellan grupper av kvinnor. Det handlade inte om att kombinera metoderna för de två slagen av analys. De var oförenliga.

Mycket fanns att lära av särskilt historiker och ekonomhistoriker bland vilka allehanda nätverksteori (personliga nätverk var ett specialfall) stod högt i kurs vid tid då vi satte igång projektet. Vi kartlade vi så långt källorna tillät kvinnornas personliga nätverk, definierade av vänskapsrelationer, bekantskaper, släktband, medlemskap i samma föreningar, mentor/lärjunge-relationer. Och fiendskaper inte att förglömma. Personliga nätverk skapas genom interaktioner mellan individer.

Häremot kontrasterade det program för studier av fält som från och med åren kring 1970 hade vuxit fram vid Bourdieus center. Detta var inte minst ett försök att överskrida det slags beteendevetenskaplig metod som kallas interaktionism. En skillnad är att individer i ett personligt nätverk förbinds med varandra genom att de har kontakt, medan inom ett fält två individer kan inta samma position (framför allt genom att de förfogar över likartade kapitaltillgångar) utan att någonsin ha träffats och utan att veta om varandras existens .

I dag tänker jag annorlunda. Jag tror att en mer framkomlig väg än att så att säga utvärtes addera nätverksteori är att hålla isär två innebörder (väl synliga i Bourdieu & Co:s empiriska studier) av fältbegreppet, dels kraftfält (*champs de forces*) och dels kampfält eller stridsfält (*champs de lutte*).

När vi betraktar pionjärvinnornas värld som ett (eller flera) kraftfält är vi på jakt efter det så att säga underliggande systemet av relationer mellan positioner, kort sagt fältet struktur.

Som bekant är struktur är ett ord som kan betyda lite vad som helst. Jag avser här med struktur ett system av positioner definierat av polariteter (positionernas avstånd från varandra) och hierarkier (relationer mellan överordnade och underordnade positioner, det vill säga dominerande och dominerade med Bourdieus terminologi). Positionerna definieras inte av människor av kött och blod utan av de egenskaper som dessa besitter. Ellen Keys dominerande position eller Lydia Wahlströms position som hövding för ett avantgardistiskt läger skulle kunna bestå även om innehavarna försvann och ersattes av nykomlingar med snarlika egenskaper. För att ringa in positioner kan man utöver indikatorer på egenskaper hos individer använda information om föreningar, tidskrifter, utbildningsanstalter, mötesplatser...

Även om olika varianter av korrespondensanalys är standardtekniker för att kartlägga systemet av positioner är så kallade kvalitativa metoder eller enkel beskrivande statistik faktiskt mycket vanligare. Bland annat för att det – särskilt i undersökningar av förhållanden längre tillbaka i tiden – ofta är ogörligt att i tillräcklig mängd samla in tillräckligt precisa data av det slag som dylika multivariata analyser kräver.

I ett annat perspektiv framträder pionjärvinnornas värld som kampfält eller stridsfält. Låt oss inte alltför mycket hänga upp oss på Bourdieus krigiska vokabulär. Hans och medarbetarnas empiriska undersökningar ger stort utrymme åt handlande av mindre antagonistisk art: förhandlingar, allianser, vänskaper, inbördes hjälp. Kampfältet är den spelplan där det verkliga livet levs, det liv som berättas om i exempelvis den här boken. Men det som gör analysen sociologisk, eller historisk-sociologisk, är att skeendena i kampfältet relateras till kraftfältets bakomliggande struktur, ungefär som i den laboration vi alla minns från skoltiden när järnfilspån utströdda på ett papper ovanpå en magnet orienterade sig i enlighet med ett osynligt magnetfält. Beroende på vilken "laddning" kvinnorna medförde i bagaget i form av tidigare erfarenheter, habitus, kapitalinnehav attraherades de av vissa poler och repelleras av andra och hade att förhålla sig till givna kraftlinjer och rörelseriktningar som de inte rådde över – men som kunde förändras fast det var trögt! De avgörande striderna inom kampfältet handlar om de "ortodoxas" ansträngningar att bevara och de "heterodoxas" att ändra kraftfältet struktur.

Någon läsare kanske uppfattar resonemangen om metod och begrepp i detta efterord som påklustrade, utan förbindelse med resten av boken. Jag ser inte saken på det viset. Överväganden i stil med ovanstående behövs i forskningsverkstaden. Därmed inte sagt att de måste skrivas ut i alla publikationer. Det föregående i denna bok ansluter till de ideal för forskning och skrivande som hyllades vid Bourdieus center. Separata "teoriavsnitt" förekommer inte i artiklarna, monografierna och avhandlingsarbetena därifrån. Vari "teorin" bestod skulle framgå av hur forskningshantverket bedrivits. Begreppen uppfattades som förtätade forskningsprogram. Det innebar exempelvis att Bourdieus namn och referenser till hans verk var ganska sparsamt förekommande i åtskilliga av de avhandlingar för vilka han agerade patron.

I den andan är den här boken tillkommen. Författarna har gjort bruk av begrepp och metoder ur den sociologiska verktygslådan. De har tänkt i termer av att kvinnorna de undersökt fått sin habitus formad, ärvt och förvärvat olika arter av kapital, ingått i olika nätverk, påverkats av och påverkat olika fält och trätt ut i olika slag av offentligheter. Men författarna har bemödat sig om att riva byggnadsställningarna.